
Ілля ПАРШИН,

к. і. н., доц. (Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Україна).

“СУМ” І “СЛЬОЗИ” НА СТОРІНКАХ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISУ, АБО ЧОМУ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВОЇНИ ТЕЖ ПЛАЧУТЬ

Дослідження історії Галицько-Волинської держави – важлива ланка у вивченні давньоукраїнського минулого. Аналіз культурних, політичних, економічних процесів в об'єднаних князем Романом Мстиславовичем (†1205) близько 1199 р. землях-князівствах виступає надзвичайно актуальним завданням для сучасного науковця з огляду, хоча б, на проблему інтеграції Русі до тогочасного центральноєвропейського регіону. Проте, працюючи над взаємовідносинами Романовичів та їх наступників із сусідніми володарями, не варто забувати й про потребу у вивченні внутрішнього розвитку галицьких та волинських теренів. Зокрема, ідеться про формування руського соціуму, становлення специфічних взаємозв'язків між представниками різних станів (відомих з європейського середньовіччя людей меча, слова та праці).

До виразників ідеології військового прошарку у Галицько-Волинській державі належать, передусім, князівська верхівка та бояри. Якщо кампанії і битви, дипломатичні та династичні зв'язки порівняно часто стають об'єктом наукових студій, то спосіб життя еліти та особливості її поведінки залишаються на маргінесі дослідницьких інтересів. Метою цієї розвідки є трактування сліз та суму середньовічних воїнів на підставі аналізу писемних джерел, визначення їхнього місця у психології руської правлячої верстви.

Варто зауважити, що емоційність рицарства активно досліджували європейські та американські історики. Так, Йоганн Гейзінга у вже класичній роботі “Осень середньовіччя” розглянув соціокультурний феномен придворного життя XIV–XV ст., скориставшись літературними творами цього періоду (передусім, бургундськими), церковними документами, фольклором, актовими матеріалами¹. Пол Дінгман у дисертації докладно простежив специфічні емоційні та етичні зв'язки, які

¹ Хейзінга Й. Осень Средневековья. Сост, предисл. и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова, Коммент., указатели Д. Э. Харитоновича. Санкт-Петербург, 2011. 768 с.

сформувалися у рицарському середовищі XII–XVI ст.² Деякі відомості з життя трубадурів і труверів вміщено в “Енциклопедії середньовічного світу”, опублікованій під редакцією Рут Джонстон³. Погляди церковних діячів на сум, які, безперечно, вплинули і на світські канони, проаналізовані в збірці статей “Святі сльози: плач у релігійному уявленні”⁴. Серед українських науковців тему плачу у руській літературі принагідно вивчав Дмитро Чижевський⁵.

Спільна риса європейських та американських робіт – доступність чималой кількості писемних матеріалів, насамперед, багатої й різноманітної світської літератури, завдяки якій можна обґрунтувати свої висновки та зміцнити їх відповідними цитатами з оригінальних текстів. На жаль, минуле Русі такою кількістю пам’яток не представлене, що, беззаперечно, звужує можливості вивчення її соціуму.

Головним джерелом до історії правління династії Романовичів є Галицько-Волинський літопис (третья частина Іпатіївського зведення)⁶. Він має тривалу історію дослідження, проте чимало питань і сьогодні залишаються дискусійними. Зокрема, до кінця не з’ясовано імена переписувачів ґрунтового тексту, які виконали колосальну роботу з редагування величезного за обсягом середньовічного матеріалу. Джерелознавці неодноразово сумнівалися, коли саме створено ту чи іншу частину руського наративу, які його першоджерела, наскільки вони автентичні й, кінець кінцем, достовірні. Очевидно, що його написання зайняло тривалий час, окремі пасажі умисно перероблялися, а деякі фрагменти поєднувалися при переписуванні суто механічно, що виказує роботу, принаймні, кількох редакторів.

Початок третьої частини Іпатіївського зведення складається з кількох великих повістей. Перша з них висвітлює події від загибелі князя Романа Мстиславовича у 1205 р. й до першого посадження його сина Данила (1201–1264) в Галичі у 1211 р. Далі до оповіді додано скомпановані та об’єднані на підставі єдиної ідейної платформи відомості про боротьбу молодих Романовичів за спадщину їх батька та про політичну анархію в Галицькій землі та на Волині (до 1218 р.). Наступний ґрунтовний уривок присвячено збиранню Романовичами Володимирського князівства (до 1228 р.), а по смерті князя Мстислава Удатного (†1228) виокремлюється ще один літературний переказ – про боротьбу князя Данила за Галицьку землю. Від 1246 р. Галицько-Волинський літопис стає суто волинською писемною пам’яткою. Наступні його частини створені при холмському дворі князя, а згодом і короля

² Dingman P. *Ethics and Emotions: A Cultural History of Chivalric Friendship in Medieval/Early Modern Times*. Supervised by R.W. Kaeuper. Rochester–New York, 2012. 245 p.

³ *All Things medieval: An Encyclopedia of the Medieval World*. Ed. R. A. Johnston. Santa Barbara–Denver–Oxford, 2011. 790 p.

⁴ *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination*. Ed. K. C. Patton, J. S. Hawley. Princeton–Oxford, 2005. 317 p.

⁵ Чижевський Д. *Історія української літератури (від початків до доби реалізму)*. Нью-Йорк, 1956. 511 с.

⁶ *Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей. Т. 2*. Санкт-Петербург, 1908. 938 стб.

Данила Романовича. Після 1264 р. робота над текстом “кипіла” у Володимирі. Спочатку – за князя Василька Романовича (1203–1269), за якого додано свідчення про діяльність Шварна Даниловича (†1269), потім – при резиденції його наступника Володимира Васильковича (†1288), який власноруч редагував окремі літописні статті. Обривається оповідь джерела на 1292 р. вже за волинського князя Мстислава Даниловича (†1292), можливо, до тексту потрапили фрагменти хронографів сусідніх руських земель – Пінська і Степані⁷.

Аналізуючи структуру цієї пам’ятки давньоукраїнської літератури, нескладно помітити, що її повідомлення присвячені, насамперед, політичній історії. Текст насичений та перенасичений описами битв та походів, дипломатичними контактами Романовичів з правителями ближчих та віддалених середньовічних держав, боярськими змовами, релігійним благочестям галицько-волинських володарів, окремими біографічними подробицями. Характерно, що навіть враховуючи чималу кількість кампаній, значних руйнувань та смертей, описаних літописцем, військова еліта Галицько-Волинської держави “скупа” у демонстрації емоцій, особливо сліз. Принаймні, таке враження складається на перший погляд.

Усього в останній частині Іпатіївського зведення можна виділити 35 згадок про “сум” та “сльози”. Серед них витяги, які лише ззовні подібні на вираз почуттів. Насправді ж – це усталені конструкції тогочасної літератури, що навряд чи відповідали історичній дійсності. Щоправда, вони також потребують аналізу.

Одразу варто зазначити, що давньоруське “печаловатис□” має кілька значень. Згідно зі словником Ізмаїла Срезневського, так позначали не тільки, власне, “печаль”, але і “турботу” чи хвилювання про щось чи когось⁸. Літописець часто уживав його у такому контексті – сім разів⁹. При чому схема, як правило, виглядає завжди однаково: володар втрачав спокій, бо не мав інформації про долю своїх полків та їх командуючих, й пізніше радів, коли довідувався про їх щасливе повернення. Наприклад: “Король же баше печалоуѣа в братѣ по великоу и в сновцѣ своємъ Володимерѣ зане молодѣ баше . Нѣкто ѿ слоугѣ его вшедѣ нача повѣдати сиче . Господине людѣе кацѣ се єдоутѣ за щиты со соулчичами

⁷ Див.: Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинського літопису. *Записки НТШ*. Т. 41. Львів, 1901. С. 1–72; Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори). Київ, 1958. 100 с.; Його ж. *Галицько-Волинський літопис* (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості). Київ, 1961. 104 с.; Котляр М. Коментар до літопису. *Галицько-волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар*. Київ, 2002. С. 157–360; Вілкул Т. Біблія у Галицько-Волинському літописі. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: *Король Данило Романович 1264–2014*. Львів, 2015. С. 227–240.

⁸ Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка, Санкт-Петербург 1983, Т. 2, стб. 921–923.

⁹ Іпатъевская летопись. Стб. 804, 823, 829–830, 857, 886. Також князь Данило переживав, чи згорів міст через Дністер (Там само. Стб. 759). Ще одного разу Лев Данилович, злякавшись ординців, казав “не печалон” своєму братові Мстиславу, коли його син Юрій Львович, начебто, самовільно зайняв Берестя (Там само. Стб. 930).

а конѣ с ними поведьнии . Король же ѿ радостин воскочивъ и воздѣвъ роуцѣ хвалуо воздавѣ Бѣ...”¹⁰. Інші уривки виконані за схожим зразком.

Найбільша кількість сліз в завершальній частині Іпатіївського літопису пов’язана з невдачами у протистоянні язичництву, особливо коли йшлося про ординські сюжети. Плач, пов’язаний з перемогами поган, лунає одинадцять разів¹¹. Так, монголів спочатку сприймали виключно як ворогів, і будь-яка кооперація з ними розцінювалася негативно. Навіть коли Данило Романович перебував у ставці хана, де удостоївся честі пити чорний кумис з вином, напій вищої знаті імперії Чингісхидів¹², він, за оцінками літописця, заслуговував співчуття. Характерно, що в останній з перелічених згадок зауважено невдалий спільний похід руських князів Мстислава Даниловича та Юрія Львовича з ногаєвими військами на литовців. Власне, поразка засмутила Романовичів, але ординці уже не трактувалися настільки однозначно. Безперечно, на підставі однієї нотатки робити далекосяжні висновки не можна, але, ймовірно, літописна тенденція полягала у поступовій зміні головного язичницького ворога з монголів на Литву. Разом з тим, світогляд середньовічної людини здавна був поділений на Добро та Зло, і поган апріорі не могли трактувати як друзів¹³.

Отже, з 35 загальних згадок більша частина, як бачимо, не належить до демонстрації персональних емоцій. Водночас, варто проаналізувати й індивідуальні випадки пролиття сліз.

Перші кілька записів одиничні і стосуються боротьби Романовичів за спадщину свого батька. Серед них відомий фрагмент про повернення князя Данила до Галича у 1211 р. Тоді ще малий хлопчик після довгої розлуки спочатку не сприйняв свою матір, а коли впізнав її, не хотів розлучатися знову, розплакався й навіть поранив мечем коня тивуна, котрий намагався його відтягнути¹⁴. Напевно, цей епізод зберігся завдяки усним переказам вірних бояр, присутніх при цьому. Так само традиційним є зображення зрадливих галичан, які не бажали коритися старшому синові князя Романа й лише під тиском обставин визнавали його владу над собою¹⁵. У 1238 р., коли міщани вирішили впустити Данила до міста, єпископ Артемій та дворський Григорій, відчуваючи свою безпорадність, “изнидогста слезнама учима и вслабленомъ лицемъ и лижюща оуста своа”¹⁶, фактично, присягнули йому на вірність. Подібна

¹⁰ Там само, стб. 857.

¹¹ Там само. Стб. 779, 784, 787, 790, 805, 808, 841, 846, 849, 854, 877.

¹² Гатин М. Об употреблении алкогольных напитков кочевниками улуса Джучи Великой монгольской империи в XIII веке (по сведениям нарративных источников). *Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки*. Т. 155. Казань, 2013. Кн. 3. Ч. 2. С. 55–56.

¹³ Зокрема, ідеться про епічні твори. Див.: Dingman P. Ethics. P. 74, 77, 82.

¹⁴ Іпатьевская летопись. Стб. 727.

¹⁵ Галицькі бояри, напевно, мали власні інтереси і охоче змінювали сюзеренів, якщо ті починали їм заважати, тому говорити про “зрадливість” лише стосовно Романовичів неправильно. Докладніше про причини такої мінливості їх політичних поглядів див.: *Войтович Л.* Феномен галицького боярства і його стосунки з князями. *Наукові праці Кам’янець-Подільського університету. Історичні науки*. Т. 70. Кам’янець-Подільський, 2017. С. 228–244.

¹⁶ Іпатьевская летопись. Стб. 777.

нецирість, у цілому, не притаманна європейським джерелам, аналіз яких показав, що сльози, зазвичай, правдиві, і плач наближається ледь не до релігійного дійства¹⁷. Навіть якщо врахувати навмисне перебільшення емоційності цього уривку, опис фальшивого рюмсання – явище доволі оригінальне.

Дві вказівки на “сум” вміщено у литовських сюжетах Галицько-Волинського літопису, який, за визначенням Михайла Грушевського, є загалом найважливішим текстом до вивчення ранньої історії Великого князівства Литовського¹⁸. Сюжети, зважаючи на зацікавленість Романовичів в оволодінні цими заможними землями, редагувалися неодноразово і з відповідними акцентами¹⁹. Зокрема, указувалося на неправдивість хрещення пруських племен та засилля серед них язичницьких вірувань. Князь і король Міндовг (†1263) після смерті своєї дружини запросив її сестру на похорон (“а поѣди карить по своен сестрѣ”) і насильно одружив з собою, чому не зрадів (“печаленъ бысть”) її законний чоловік князь Довмонт († бл. 1285), задумавши разом зі своїм спілником князем Тройнатом убити конкурента²⁰. Другий витяг демонструє життя князя Войшелка Міндовговича, коли той ще дотримувався поганської віри. Літописець зауважив, що він мав звичку убивати кожного дня по 3-4 людини й “которого же дні не оубьѣшеть кого печаловашеть тогда коли же оубь шеть кого тогда весель башеть”²¹. Така поведінка, як і “засмученість” Войшелка, виглядають малоімовірними, хоча, можливо, тут ідеться про жертвоприношення. Лише охрестившись під впливом Романовичів, він зрікся старого способу життя, став монахом і, врешті-решт, заповів свій престол князю Шварну Даниловичу²². Такий хід подій, безперечно, був вигідний волинським князям, тому, напевно, і потрапив до літопису. Хоча, наприклад, у польських джерелах збереглася інформація про подальшу жорстокість та мстивість литовського правителя: “Року Божого 1264 Міндовг, король Литви, з синами своїми, Тройнатом, племінником своїм, у підступній змові убитий. Тоді злочинець Войшелк, син короля Міндовга, будучи ченцем на Русі, покинувши монастир, убивство Тройната з іншими князями, помстившись за смерть батька, здійснив”²³. М. Грушевський вважав, що Войшелк

¹⁷ Apostolos-Cappadona D. “Pray with Tears and Your Request Will Find a Hearing”: On the Iconology of the Magdalene’s Tears. *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination*. P. 206.

¹⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні. Київ, 1993. С. 424.

¹⁹ Див.: Вілкул Т. Галицько-волинський літопис про литовського князя Войшелка. *Український історичний журнал*. Київ, 2007. № 4. С. 26–37.

²⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 859–860.

²¹ Там само. Стб. 858.

²² Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. Київ, 1995. С. 649.

²³ Rocznik Krasieński. Wyd. A. Bielowski. *Monumenta Poloniae Historica*. Т. 3. Lwów, 1878. P. 133: “Anno Domini 1264 Mendog rex Lythwanie a Thrognath nepote suo dolose cum filiis suis occiditur. Quod nephas Woysalk, filius regis Mendok, existens monachus Russie, egrediens de claustrum regidam Thrognath cum aliis ducibus, ulciscens patris mortem, occidit”.

прийняв постриг у 1254 р.²⁴ Ці свідчення, принаймні, підтверджують його перебування у руському монастирі, але чи сумував він коли-небудь через неможливість вчасно здійснити ритуальне вбивство чи просто позбавляти людей життя заради втіхи, не відомо.

Три записи щодо “пролиття сліз” вписані у короткі некрологи руських та польських правителів. Ідеться про смерть мазовецького князя Конрада (“иже бѣ славенъ и предобръ сожалиси по немь Данило и Василько”), померлого дитиною Михайла Юрійовича (“и плакашася по немь вси людє”), сина князя Юрія Львовича, та краківського володаря Лешка Чорного (“и плакашася по немь вси людє боарѣ и прости плачємь великомь”)²⁵. Д. Чижевський вважав подібні свідчення непереконливими, вбачаючи тут лише спробу літописця передати загальний жаль за померлими²⁶.

Подібних уривків у третій частині Іпатіївського кодексу, очевидно, повинно було би бути більше, адже тут подано чимало біографій тогочасних володарів. Проте, наприклад, кончина короля Данила супроводжується хвалебними словами про його доброту, мудрість, християнське благочестя (“сеи же Данило баше вторыи по Соломонѣ”)²⁷. Необхідно зауважити, що джерело збереглося далеко не у бездоганному вигляді й немало текстів при редагуванні були пропущені, а нині – втрачені. Однак можна припустити існування певного умислу літописця. Авторитет князів Романа Мстиславовича, його синів Данила та Василька не підлягав запереченню, тому, можливо, “сум” за їх кончиною розумівся сам по собі й додаткового наголосу не потребував. Натомість три перелічені некрологи – імовірна пошана союзників, насамперед, волинського двору. Конрад I Мазовецький (1187–1247) був близьким до Романовичів, напевно, виступав посередником між володарями Польщі та Русі²⁸, його нащадки також підтримували тісні та приязні контакти з володимирськими князями²⁹. Володимир Василькович і його оточення не сприймало князя Юрія Львовича настільки гостро, як його батька. Так, близько 1285–1286 рр. їх спільний похід на Гостинін завершився успішно, про що повідомив літописець, приписавши організацію кампанії і військову славу переможця своєму волинському покровителю³⁰. Водночас, будь-яка сила, яка протистояла князю Леву Даниловичу, сприймалася позитивно. Таким був краківський князь Лешко Чорний, котрий тривалий час конфліктував зі старшим Даниловичем³¹. Отже, поява записів про “плач” лише за обраними князями може бути мало

²⁴ Грушевський М. Хронологія. С. 38.

²⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 810, 895, 897.

²⁶ Чижевський Д. Історія. С. 26–27.

²⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 862.

²⁸ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. С. 94; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217–1264. Lublin, 2005. S. 69–70.

²⁹ Котляр М. Коментар. С. 345.

³⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 885–886.

³¹ Докладніше див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3: до року 1340. Київ, 1993. С. 96–97; Войтович Л. Галич в політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. С. 345–346.

пов’язаною зі справжніми емоціями, але є відголосом дипломатичної боротьби.

Так само з політичної точки зору варто сприймати і три наступні повідомлення щодо “печалі” руських князів, яких зрадили найближчі союзники. Зокрема, двічі “сумував” з цього приводу Лев Данилович, коли на його землі раптово нападали литовський володар Тройден та краківський князь Болеслав V Сором’язливий (1226–1279)³². Тройден протистояв впливам Шварна Даниловича у Литві, тому князь Лев сприймав його як лояльного до себе правителя (напевно, існували конкретні домовленості, подробиці яких не відображені у джерелах, хоча літописець повідомив, що вони обмінювалися подарунками)³³. Краківський правитель теж був серед найближчих союзників старшого Даниловича. Як переконаливо довів Даріуш Домбровський, на початку 1270-х років на підставі тісніших династичних контактів відбулося зближення чеського короля Пшемисла-Оттокара II (1233–1278), краківського князя Болеслава V Сором’язливого та галицького правителя Лева Даниловича³⁴. Напевно, тому розорення польськими військами його володінь заскочило руського князя зненацька. Хоча обидва родичі швидко примирилися, цей епізод залишився у літописі з відповідною емоційною характеристикою. Аналогічно князя Володимира Васильковича вразила усобиця у Мазовії, де посварилися близькі до нього Конрад та Болеслав, брати Земовитовичі. Останнього назвали навіть “безумним” за свою поведінку (“Болеславоу князю ѿще исполнишоуся своего безоуміа”)³⁵.

Варто зауважити, що коли князь Лев Данилович “печалень вьсть” і “сжалиси” про неочікувану зраду, то його двоюрідний брат Володимир Василькович справді “съжалиси и расплакався”. Різниця в означеннях, імовірно, не була простою помилкою. Сльози у середньовічній свідомості трактувалися часто як видима ознака Божої любові³⁶, тому воїни цієї епохи, які пережили не одну криваву битву, досить часто плакали у повсякденному житті (наприклад, від нерозділеного кохання “прекрасной дами”)³⁷. Емоції Володимира Васильковича виглядають щирими саме з релігійної точки зору.

М. Грушевський справедливо відзначив, що володимирський князь “тяжко хорував, уже від 1276 р., і завчасу ладив ся до смерти – судячи з оповідання, у нього був рак нижньої щоки (щелепа)”³⁸. “Приготування” добре відчутні в розповіді літописця про останні роки життя

³² Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 871, 888.

³³ Дубонис А. Борьба за литовский престол после смерти короля Миндаугаса (1264–1268 гг.). *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Вип. 4. Київ, 2004. С. 133–143.

³⁴ Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1263–1299/1300. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії*. Т. 3: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 47–48.

³⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 883.

³⁶ Apostolos-Cappadona D. “Pray with Tears...”. P. 205–207.

³⁷ All Things. P. 502.

³⁸ Грушевський М. *Історія*. Т. 3. С. 104.

та смерть свого патрона, яка відверто поєднується з житійною історією³⁹, тому наступні випадки плачу в Іпатіївському зведенні пов'язані з князем Володимиром. Зокрема, він “же сжаливоси и расплакаса”, коли дізнався про смерть краківського князя Лешка Чорного⁴⁰. Політичний підтекст пролиття цих сліз уже розглядався, але нотатка, здається, виглядає правдиво. Люди у середньовіччі часто плакали, що було виявленням мук сумління, каяття, сльози давали надію на спасіння душі⁴¹. Елементи такого уявлення можна побачити і на підставі руської традиції, наприклад, “Житія і ходіння ігумена Даниїла” до Святої землі, де автор описав щирі сльози єрусалимського володаря Балдуїна I (бл.1058–1118) та його свити у святому Гробі Господньому⁴².

Звістка про кончину Лешка Чорного застала Конрада II при дворі луцького князя Мстислава Даниловича. За словами літописця, мазовецький князь зрадив цьому, адже люблінці, начебто, закликали його оволодіти краківським престолом⁴³. Уривок – важлива демонстрація мінливості настрою середньовічного воїна. До Луцька Конрад II прибув з Володимира, де, зустрівшись зі своїм союзником (можливо, сюзереном), “плакаса по великоу вида волєсть его и оуныние тѣла его краснаго”⁴⁴. Водночас, заперечувати сльози польського володаря не варто: європейська середньовічна історія знає чимало прикладів справжнього братерства людей меча⁴⁵. Зважаючи на те, що літописець називав обох братами, які неодноразово розділяли трапезу та обмінювалися подарунками⁴⁶, бачити невідворотну смерть рідного друга – морально складно.

Останні три епізоди Галицько-Волинського літопису, пов'язані з плачем, присвячені смерті князя Володимира Васильковича та його похованню у Володимирському Успенському соборі, визначній усыпальниці для минулих та майбутніх поколінь волинської знаті⁴⁷. За ним, власне, проливали сльози його дружина Олена, двоюрідний брат Мстислав Данилович, а також слуги, бояри, володимирці (чоловіки, жінки і діти), сурожці, новгородці та євреї (“плакоуся аки во взатъе Иерусалимоу егда ведахуць в полонъ Вавилоньскій”)⁴⁸.

³⁹ Федорак Н. Аспекти сюжету Галицько-Волинського літопису (до питання про цілісність сюжету літописного твору). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 35. Львів, 2004. С. 69–71.

⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 909.

⁴¹ Patton K. “Howl, Weep and Moan, and Bring It Back to God”: Holy Tears in Eastern Christianity. *Holy Tears: Weeping in the Religious Imagination*. P. 262

⁴² Данило ігумен. Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена. Пер. укр. О. Сліпушко. Електронний ресурс: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr65.htm>

⁴³ Ипатьевская летопись. Стб. 909.

⁴⁴ Там само. Стб. 907.

⁴⁵ Деякі приклади див.: Dingman P. *Ethics*. P. 105–113.

⁴⁶ Ипатьевская летопись, стб. 907.

⁴⁷ Яковенко Н. “Погреб тілу моєму вибираю с предки моєми”: місця поховань волинських князів у XV – середині XVII століть. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 20. Actis testantibus. Ювелейний збірник на пошану Леонтыя Войтовича. Львів, 2011. С. 786, 805.

⁴⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 918–920, 928.

Д. Чижевський вважає, що давньоруське “плакоуся” інколи позначало “взяли участь у похороні”, тому він справедливо сумнівається у тому, що бояри та прості міщани “голосили” над гробом покійного⁴⁹. Звичайний люд, згідно з усталеною середньовічною практикою, сам більше заслуговував співчуття і сліз, але плач представників третього стану над померлим володарем часто потрапляв до європейських хронік та анналів⁵⁰. Стосовно ж бояр, то вони, напевно, з’явилися у тексті задля того, аби порівняти свого померлого сюзерена з його дідом Романом Мстиславовичем⁵¹. Микола Котляр, коментуючи відповідний уривок, дійшов висновку про завбачливе підкреслення політичної могутності та торгівельно-ремісничого розвитку міста, яке обумовило спільний плач за своїм сюзереном різних прошарків населення⁵².

У сльозах дружини князя, постриженої у черниці Олени, відчуваються мотиви традиційних голосінь за померлим. Д. Чижевський підкреслив, що подібні народні кличі залишалися майже незмінними упродовж століть і склалися зі згадок про втрачену любу людину, висловів бажання вмерти замість неї або разом з нею, короткої характеристик благочестивого життя померлого, який чимало зазнав кривд, але і не думав за них мститися⁵³.

Оригінальний епізод сліз князя Мстислава Даниловича: “Кнѣзь же Мѣстиславъ не прѣтаже на погребенѣе тѣла брата своего Володимѣра на приѣха послѣ ... плакаса надъ гробомъ его плачѣмъ великимъ зѣло акѣ по шѣѣ своємъ по королѣ и оутголив же са ѿ плача и нача росылати засадоу по всимъ городомъ”⁵⁴. Як бачимо, за смертю короля Данила, справді, плакали, хоча у літописному панегірику це не відображено. Тіло князя Володимира пролежало у труні з 11 грудня 1288 р. до 6 квітня 1289 р.⁵⁵, і його спадкоємець Мстислав не прибув до нього упродовж цього часу. Причини такого рішення не з’ясовані. Водночас, емоції князя Мстислава на тлі епохи виглядають правдивими. Гостра відроза до смерті, сильне відчуття кровної спорідненості, внутрішньої прив’язаності до покійного перетворювали смерть володаря у подію, яка здатна була струснути свідомість⁵⁶. Проте з продовження літописного фрагменту видно, що й успадкованому Володимирському князівству не личило залишатися без управління.

Отже, Галицько-Волинський літопис, не зважаючи на свій відчутний інформаційний потенціал, не багато сповіщає про сум та сльози. Зазвичай, такі епізоди пов’язані з турботами Романовичів про долю

⁴⁹ Чижевський Д. Історія. С. 27.

⁵⁰ Приклади див.: Хейзинга Й. Осень. С. 92.

⁵¹ Федорак Н. Аспекти. С. 70–71.

⁵² Котляр М. Коментар. С. 349–350.

⁵³ Чижевський Д. Історія. С. 27–28.

⁵⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 928.

⁵⁵ Котляр М. Коментар. С. 351.

⁵⁶ Й. Гейзинга зауважив існуючий у середньовіччі забобон, згідно якого сповіщення про смерть хворого, помираючого родича якомога довше відкладалося. Щоправда, панахида за Володимиром Васильковичем відбулася відкрито, тому князь Мстислав, безперечно, повинен був про неї знати. Див.: Хейзинга Й. Осень..., с. 91–93.

своїх родичів та очолюваних ними військ, успіхи язичників (особливо “плачевними” є описи монгольських руйнувань) і значно менше – з індивідуальними емоціями. Серед останніх виділяються фрагменти, присвячені сльозам та смерті князя Володимира Васильковича, скомбіновані частково, можливо, за його життя.

Ілля Паршин. “СУМ” І “СЛЬОЗИ” НА СТОРІНКАХ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПІСУ, АБО ЧОМУ СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВОЇНИ ТЕЖ ПЛАЧУТЬ.

У статті проаналізовано окремі фрагменти третьої частини Іпатіївського зведення (Галицько-Волинського літопису), у яких ідеться про “сум” і “сльози” князів, місцевої знаті, простого люду. Встановлено, що найбільше літописця лякали язичники-ординці, тому і поява “плачу” зумовлена, насамперед, їх військовими успіхами. Також ідеться про політичну складову, коли сліз заслуговує смерть близького союзника, як правило, родича. Водночас, трапляються й вияви індивідуальних емоцій, записаних, напевно, очевидцями подій. У них показано, що Романовичі, наприклад, проливали сльози за тими самими канонами, що і будь-які інші середньовічні люди меча. Напевно, уявлення про наближення до Бога через сльози існувало і на території Галицько-Волинської держави.

Ключові слова: Романовичі, Галицько-Волинський літопис, князь Володимир Василькович, сум, сльози, плач.

Illia Parshyn. “SADNESS” AND “TEARS” IN THE GALICIAN-VOLHYNIAN CHRONICLE, OR WHY DO MEDIEVAL WARRIORS ALSO CRY.

The article analyzes the individual fragments of the third part of the Ipatiiivskiy codex (the Galician-Volhynian chronicle), which refers to the “sadness” and “tears” of the dukes, the local nobility and the common people. It was established that chroniclers were frightened by the pagan Horde. Therefore the appearance of “crying” was conditioned, first of all, by Mongolians and their military successes. It also refers to the political component when the death of a close ally (as usually, a relative nobleman) deserves the tears. At the same time, there are also the manifestations of individual emotions in the Galician-Volhynian Chronicle, which were recorded, probably, by the witnesses of the events. It is shown, that Romanovychy, for example, shed tears under the same canons as any other medieval knights. Maybe, the idea of approaching God through shedding tears also existed on the territory of the Galician-Volhynian state.

Key-words: Romanovych's dynasty, the Galician-Volhynian Chronicle, duke Volodymyr Vasylykovich, sadness, tears, crying.